

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՑ “ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ,, ԹՈՒՆԱԿԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

(ՊԲ. ՀԱՆՁ Լ.Է.Վ.Ի.Բ. ՄԷԿ ԵՕԴՈՒԱԽԻՆ ԱՌԹԻՒԻ)(*)

Մովսէս Խորենացիի բոլոր քննադատներուն մէջ — որոնք բազմաթիւ են — Hans Lewy երեւոյն կողմէն իբրեւ ամենէն ճշգրիտը բայց նաեւ ամենէն խիզախը: Հայոց Պատմութիւնը, ըստ իրեն, գրուած է 876-ի և 885-ի միջև: Ստոյգն ըսելով, հարցը այնքան բարդ է որ կ'որելի չէ այդքան բացարձակ կերպով վճռել զայն, առանց որեւէ երկուանքի:

Ըսենք իսկոյն թէ Hans Lewyի առաջարկած լուծումը հիմնուած է Մովսէս Խորենացիի մէջ խօսքի շարքին, որուն մէջ կը կարծէ ան գտնել ակնարկութիւն մը Վասիլ Ա.ի գահակալութեան: Սխալ մըն է այդ: Խնդրոյ առարկայ հարցը քննա յարաբերութիւն չունի Սահակի տեսիլքին հետ, որ Արշակունեաց ապագայի կը հայն: Այդ խօսքը կը շօշափէ հարց մը, որուն մասին վաղուց գրած ենք մենք: Դանի մը բառով ըսենք թէ ի՞նչ բանի վրայ է այդ հարցը:

Մովսէս Խորենացի գործածած է, ի միջի այլոց, վաւերագիր մը՝ որ կը կոչուի Գահնաւակ, քցուել կարգապահ, ցուցակ մը՝ որուն մէջ իշխանական տոհմեր անուանադասուած էին համաձայն այն կարգին, որով անոնք՝ ըստ իրենց արժանեաց՝ ճանչցուած էին Արշակունի կամ Սասանեան արքունիքին մէջ: Այդ վաւերագիրը բարեբախտաբար հասած է մեզի, և կրնանք քննութեան ենթարկել զայն եւ հասկընալ Խորենացւոյ այն էջերը, որոնք անկէ ներչնչուած են: Ցուցակին մէջ Մամիկոնեանները հինգերորդ կարգը ունին, կամ-

սարականաց տոհմը՝ տասներեքերորդը, Ամատունեացը՝ տասնվեցերորդը: Հայ պատմիչը գծող է այս կարգադրումէն: Իրեն այնպէս կը թուի թէ Մամիկոնեանք շատ վեր են գրուած, ու միւսները՝ շատ վար, պատժուող այդ աստիճանաշարքին վրայ: Այդ տնիրաւութիւնը բացատրելու համար, Մովսէս ինքզինքին թոյլ կուտայ ենթադրութիւն մը, որ կը յենու Գահնաւակին յառաջաբանին վրայ, որուն մէջ յիշուած են Սահակ, Վաւակ և Արտաշէր: Ըստ այդ պատմութեան, Մամիկոնեանք հինգերորդ կարգը գրուած են, ոչ թէ իրենց արժանիքովը, այլ շնորհիւ միջամտութեան Սահակ հայրապետի, որ խնամի էր իրենց: Գալով միւս երկու տոհմերուն, կամարականաց և Ամատունեաց, անոնք անաւագուած էին, Պարսից թագաւորին հակառակած ըլլալուն համար՝ ի նպաստ հայ թագաւորին: Նախապէս անգամ մը Սահակ թախանած էր Պարսից Արտաշէր թագաւորին, ոչ միայն Մամիկոնեանց այլ նաեւ կամարականաց և Ամատունեաց համար: Թագաւորն ընդունած էր Սահակի աղիւսը և Մամիկոնեանց տոհմին շնորհած էր հինգերորդ կարգը, մինչ միւս երկուքը մնացեր էին խոնարհագոյն աստիճանի վերայ: Սահակ երբ երկրորդ անգամ կտեւել փոխ արքունիքը և գահուի, դարձեալ նոյն խնդրանքը կ'ընէ, այս անգամ Արտաշէրի յաջորդ Վաւակ թագաւորին: Երկու բան կը խնդրէ ան. նախ՝ որ թագաւորը հրամայէ այնուհետեւ դանմամկը պահել այնպէս ինչպէս կարգադրած էր Արտաշէր թագաւորը, և յետոյ՝ որ մարգարայները ըստ կամ չկարենան փոփոխութեան ենթարկել զայն: Եթէ թագաւորը, Արշակունեաց զէմ իր ուղով, մերժէ անոնց արենակից կամարականներուն տալ իրենց պատշաճ կարգը, զէթ ստորակայ գիրք մը շնորհել անոնց, ինչպէս Ամատունեաց ևս, մինչև որ «Աստուած քաղ-

(*) Hans Lewy այս իսկին վրայ գերմաներէն ուսումնասիրութիւն մը կարգապահ է. 1933-ին. Պերլիի Համալսարանի փիլիսոփայութեան ճիւղի աւագայ ժողովին առջեւ. նոյն այդ գրուածքը. որ 1935-ին անգղիերէնի վերածուելով կարգապահ էր Հաւովի մէջ, Արեւելագետներու Համաժողովին առջեւ. այդ վերջին լիւծով հրատարակուած է Պրիւքսէի քիւլանդակատական միջազգային հանդէսին, Byzantionի ներկայ տարուայ օգ. հատորին մէջ: Միեւնոյն թիւին մէջ, Գրոֆ. Ալոնց այդ առթիւ հրատարակած է ֆրանսերէն շահեկան յօդուած մը, որուն թարգմանութիւնն է ներկայս:

ցրացի դարձուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն որ և քաղաքորիս:

Hans Lewy կը սխալի այստեղ փնտռելով ակնարկութիւն մը Վասիլ Ա. ի մասին: Բիւզանդացի կայսրը որ և է գործ չունի խնդրոյ մը մէջ՝ որ պարսիկ թագաւորին միայն կը վերաբերի: Մովսէս Ուորենացի «որ և է թագաւոր» ըսելով կը հասկնայ Վաւթ յաջորդներէն մին: Անիկա ինկատի ունի ապահովապէս Վահան Մամիկոնեանի և Վաղարշ արքայի ժամանակը: Քաջ Մամիկոնեանը, երկու տարի կռուելէ վերջ, յանձն կուռնէ վար զնէլ զէնքը՝ կարգ մը պայմաններով: Ի մէջ այլոց կը պահանջէր ան որ զիրք, պատիւ և վարձք բաշխուած ատեն մէն մի իշխանի իրական արժանիքին միայն նայուի (— «Յաղագս գահու և պատուոյ շքեղութեան, հայելով յարաւ քանչիւր ուրուք վաստակ»)։ Վահան կը խնդրէր նաև որ թագաւորը կամաքականներուն զարձնէ իրենց հայրենական կարգը (— «Զի թէ էր և հնար էր շնորհել ձեզ զտոնուտէութիւնն կամաքականին»)։ Անհերի է ուրեմն թէ «որ և է թագաւոր»ը Վաղարշն է որ, Վահանիտեց ապատմական զան զիմպորութիւնէն յետոյ ինքզինքն ըստ պարտի կը զգայ զօրմանելու այն անհաղթութիւններն ու բարոյաբանութիւնը որոնց ենթարկուած էր հայ աւատական միջուկայրը Պերդդի և Յագիկորի նախնիքաց թագաւորութեանց ատեն:

Գալով Բագրատունեան ձգտումներուն, որոնցմով առգործուած է Ուորենացոյ գործը, անոնք անհրաժեշտօրէն չեն հարկադրելու Հայոց Պատմութեան երեսմը յապաղեցնել մինչև Աշոտ արքայական գահ իջելը: Մովսէսի Բագրատունեան համակրութիւններուն հետ զոյգ կ'ընթանայ ոչ բարեացակամ զգացում մը հանդէպ Մամիկոնեանց, որ հակառակորդներն էին Բագրատունեաց: Մովսէս Ուորենացիի Մամիկոնեաններու անունն ապարտելու ձրգտումը կ'ապացուցանէ միայն թէ Մամիկոնեանները սակաւին վերջացուցած չէին իրենց քաղաքական գործը: Գեւ իրենց վերջին բառն ըսած չէին, թէ և այնքան տրկարացած էին սակայն որ պատմիչին սրտտան աչքը կրնար ընդշմարել թէ անոնց գաղտը կորսուած էր արդէն, և թէ ապագան անոնց խոհական աստիճաններուն՝ Բագրատունի իշ-

խաններունն էր այլ ևս: Այսքան միայն կարելի է ըսել ուրեմն թէ Մովսէս Ուորենացիի գործը Մամիկոնեանց նուազման թուականին միայն կարելի է գնել առ առաւել: Իսկ այդ նուազումը կուգայ 775ի եղբրական զէպքերէն անմիջապէս յետոյ միայն և կը վերջանայ Մամիկոնեանց անհետացումովը՝ Աշոտ Մասիկորի (Ֆ 826) առաջին յաջորդութիւններուն հետ, որ Բագրատունեաց ճշմարիտ վերածնիլը եղաւ:

Դիպուածաւ չէ, այլ 775ի նոյն այդ յեղափոխութեան հետեւքովն է, որ Մամիկոնեան նշանաւորտան վերջին ներկայացուցիչները, Արաբներէն խոյս տալով, քաղթեցին Բիւզանդիոն, և հոն նշանաւոր և փայլուն զիրք ունեցան, Թ. Գարէն սկսեալ: Այդ տոհմին կը պատկանէին արքայք Մամիկոնեաններ զօրավարը, Հայկական բահակաթեմին ռազմավարը 813էն ալ առաջ, Վարդան կեսար, Պետրոս, 863ի գիւյազը, և իրենց քոյրը, Թէոդորա կայսրուհի:

Այդ ժամանակաշրջանին և նոյն այդ պատճառով էր որ, Մամտունի Շապուհ իշխանը և իր որդին Համամ, տաաներիւ հազար զաղթականներու ի զլուխ, անցան սահմանի և գաղին հաստատուել ընդունգական երկրին մէջ: Մովսէս Ուորենացի վախճող մըն է հիլլիսական մշակութիւն, ու չի ծածկեր իր համակրութիւնները քրիստոնէական այդ սիծ կայսրութեան վերաբերմամբ, բայց ասոր համար կարելի չէ իր այդ զգացումները, որոնց հաղորդ էին ուրիշ հայեր ևս, յարաբերութեան մէջ գնել Աշոտի քաղաքականութեան հետ, որ զէպի խալիֆայութիւն ուղղութեան կը հետեւէր, և Հայոց Պատմութեան յօրինումը յետաձգել մինչև Աշոտի թագաւորութիւնը: Պէտք է ի նկատի ունենալ մանաւանդ Աշոտի այդ քաղաքականութեան հակամասկոնեան ձգտումը, ինչ որ կը պարտաւորէ մտածել թէ հայ պատմիչը իր գործը դրած պէտք է լինի Մամիկոնեանց վերջին յեղափոխական ճիգերուն ապարտութեան ներքե: Անիկա չի ճանչնար ոչ միայն իշխանաց իշխան Աշոտը, այլ նաև անոր հաւերը՝ Սմբատ Ուստոյանի, ինչպէս նաև (հակառակ Մարկոստոսի կարծեաց) Տարօնցի իշխանաց իշխան Բագրատը: Անիկա չէ տեսած Ղազար Փարպեցիի պատմութեան մէջ յետոյ ներմուծուած Սահակի տեսիլքին այժմիսն յեղուածն ալ:

Ն. ԱՂՈՆԾ